

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

**з теми: « Корекція особливостей засвоєння граматичних категорій дітьми
молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту легкого ступеня»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи
Kor 11-M19z
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Борденюк Аліна Ігорівна
Керівник:
Ткач О.М., кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2020 рок

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ		3
ВСТУП		4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ		
1.1.	Мовленнєва діяльність при типовому розвитку та інтелектуальних порушеннях	
1.2.	Мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями як медико-психолого-педагогічна проблема	
1.3.	Причини та механізми порушення мовленнєвої діяльності при інтелектуальних порушеннях	
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА КОМПЛЕКСНОГО ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....		
2.1.	Обґрунтування, структура та організація діагностичного етапу дослідження	
2.2.	Методика комплексного вивчення актуального стану мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенем розумової відсталості.	
2.3.	Аналіз результатів констатувального експерименту	
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ		
3.1.	Модель комплексної методики формування мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.	
3.2.	Результати формувального експерименту.....	
ВИСНОВКИ		
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		
ДОДАТКИ		

ДІП –	діти з інтелектуальними порушеннями
ООП –	особливі освітні потреби
ЗНМ –	загальний недорозвиток мовлення
ЗПР –	затримка психічного розвитку
ІКМД –	інтелектуальний компонент мовленнєвої діяльності
ПІР –	порушення інтелектуального розвитку
ПМД –	порушення мовленнєвої діяльності
ІРЦ –	інклюзивно-ресурсний центр
ППФР –	порушення психічного та/або фізичного розвитку
РВ –	розумова відсталість
РВД –	розумово відсталі діти
РВУ –	розумово відсталі учні
СЗЗСО –	спеціальні заклади загальної середньої освіти
СНМ –	системний недорозвиток мовлення
СПМ –	системне порушення мовлення
ФСММ –	функціональна система мови та мовлення
ФФНМ –	фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна система освіти в Україні характеризується зміною освітньої парадигми, активним пошуком шляхів, створення нових напрямів, технологій, методик навчально-виховного процесу. Ознакою сьогодення є трансформація, удосконалення існуючого змісту освіти на всіх її рівнях. У зв'язку зі змінами нормативно-законодавчої бази та гуманізації відносин в освітньому просторі виникає потреба в подальшому вдосконаленні процесу навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, одне з провідних місць серед яких займають діти з інтелектуальними порушеннями – розумовою відсталістю різного ступеню тяжкості. Це обумовлено стійкою тенденцією поширення нових варіантів поєднання порушень на тлі, або в сукупності з інтелектуальними порушеннями, значним збільшенням кількості дітей із цими порушеннями в закладах як спеціальної, так і інклюзивної освіти (В. Бондар, І. Дмитрієва, А. Колупаєва, С. Миронова, В. Синьов, М. Супрун, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.).

Мовленнєвий розвиток дітей з особливими освітніми потребами (ООП) залишається для вітчизняної логопедичної науки однією з найгостріших проблем, яка потребує термінового вирішення. На сучасному етапі реформування системи освіти процес діагностики, формування та/або корекції мовленнєвої діяльності, розвиток навичок мовленнєвого спілкування в дітей з ООП, адаптація їх до умов освітнього середовища набуває ще більшої гостроти стає пріоритетним напрямом. Вирішення цієї проблеми пов'язано зі здійсненням індивідуального, диференційованого та поетапного корекційно-розвивального впливів; з удосконаленням методичних систем, які мають урахувувати неоднорідність контингенту дітей з ООП, провідні тенденції оновлення змісту освіти, пов'язані зі створенням нового освітнього простору – інклюзивної освіти.

До сьогодні, у різних галузях як вітчизняної, так і зарубіжної системи спеціальної освіти питанню вивчення порушень мовлення присвячені дослідження провідних науковців: при сенсорних порушеннях, а саме слухового аналізатору (Т. Зикова, В. Кондратенко, К. Коровін, С. Кульбіда, К. Луцько, О. Мартинчук, В. Назарина, О. Таранченко, Л. Тігранова, І. Тимошенко, Л.

Фомічова, О. Черкасова, М. Шеремет, Ж. Шиф та ін.); при порушеннях зору – А. Арушанова, Ю. Бондаренко, Л. Вавіна, Т. Дегтяренко, О. Жильцова, В. Кобильченко, Н. Крилова, Р. Левіна, Т. Пічугіна, Т. Свиридюк, Є. Синьова, С. Федоренко, В. Феоктістова та ін.; при порушеннях опорно-рухового апарату (ДЦП) – Л. Данілова, Е. Данілавічюте, М. Іпполітова, О. Мастюкова, С. Притиковська, О. Приходько, К. Семенова, І. Смирнова, В. Тищенко, Г. Хворова, О. Чеботарьова, А. Шевцов та ін.; при порушеннях поведінки та спілкування – у дітей із порушеннями аутистичного спектру (О. Аршатська, Н. Базима, В. Башина, В. Каган, С. Конопляста, І. Логвінова, О. Нікольська, В. Тарасун, В. Тищенко, Т. Скрипник, Г. Хворова, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.); при затримці психічного розвитку – Н. Борякова, Т. Вісковатова, Н. Голуб, Т. Датешидзе, Т. Ілляшенко, Н. Королько, І. Мартиненко, І. Марченко, А. Обухівська, І. Омельченко, Т. Сак та ін.; при тяжких порушеннях мовлення – В. Галущенко, Н. Голуб, Е. Данілавічюте, Л. Журавльова, О. Качуровська, Ю. Коломієць, С. Конопляста, Н. Лопатинська, І. Мартиненко, І. Марченко, Н. Пахомова, Н. Савінова, А. Савицький, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Чередніченко, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін.

Специфіка порушень мовленнєвої діяльності (ПМД) у дітей з інтелектуальними порушеннями (ДП) визначається, насамперед, особливостями вищої нервової діяльності (ВНД) та психічного розвитку, до яких належать: слабкість замикальної функції кори головного мозку, слабкість процесів внутрішнього гальмування, інертність нервових процесів, порушення взаємодії першої та другої сигнальних систем, зниження регулюючої функції мовлення, яка в нормі відіграє важливу роль у розвитку дитини. Названі особливості є основними чинниками недорозвитку мовлення цієї категорії дітей (Н. Баль, Л. Баряєва, С. Геращенко, І. Дмитрієва, А. Єгорова, С. Ільїна, Г. Каше, Н. Кравець, Р. Лалаєва, В. Ліпакова, В. Лубовський, О. Лурія, О. Мамічева, М. Матвєєва, С. Миронова, І. Омелянович, М. Певзнер, В. Петрова, Г. Піонтківська, І. Позднякова, О. Проскурняк, М. Савченко, В. Синьов, Є. Соботович, М. Стразулла, В. Тищенко, О. Хохліна, Д. Шульженко, А. Кларк, М. Левіс, тощо).

Порушення мовленнєвої діяльності у ДПП характеризуються складністю патогенезу та симптоматики (Синьов В., 2007, 2010), оскільки можуть бути зумовлені як загальним психічним недорозвитком, так і іншими чинниками: зниженням слуху, порушеннями будови артикуляційного апарату та/або мовленнєвої моторики тощо.

На думку Г. Дульнєва, І. Єременка, Л. Занкова, Д. Ісаєва, О. Лурія, Р. Лалаєвої, М. Певзнер, В. Петрової, С. Рубінштейна, Н. Стадненко, В. Синьова, Г. Сухарєвої, Т. Ульянової, М. Феофанова, О. Хохліної та ін., мовлення відіграє провідну роль у психічному розвитку учнів із інтелектуальними порушеннями, у розвитку їх мислення та психічної діяльності в цілому. Включення мовлення в пізнавальну діяльність перебудовує психічні процеси, мисленнєві операції, які розвиваються й удосконалюються по мірі оволодіння мовленням. Загальній характеристиці ДПП притаманні стійкі ознаки недорозвитку вербальних можливостей.

Пошук ефективних шляхів формування й корекції мовленнєвої діяльності ДПП обумовив необхідність подальшого поглибленого вивчення її особливостей, які виявляються в обмеженості словника, домінуванні одних частин мови над іншими; неточному вживанні слів, труднощах їх актуалізації та вербалізації (С. Герашенко, І. Дмитрієва, А. Єгорова, В. Ліпакова, Л. Руденко, О. Разуван, З. Смирнова, М. Соловійова, Д. Шульженко та ін.). Поширеними є труднощі засвоєння синтаксичних норм під час вживання словосполучень, оволодіння простими та складними реченнями (А. Аксьонова, Л. Вавіна, К. Омїрбекова, Г. Савельєва, О. Федченко, Т. Чебикіна та ін.). Одночасно спостерігаються своєрідні порушення змісту й мовного оформлення діалогічного та монологічного мовлення (К. Бектаєва, Л. Вавіна, В. Вороб'їова, О. Гордієнко, К. Казанцева, С. Комарова, Ю. Круглова, Р. Лалаєва, Л. Логвінова, Р. Луцкіна, В. Петрова, І. Позднякова, М. Шишкова та ін.). Процес розвитку мовлення РВД як дошкільного, так і молодшого шкільного віку характеризується порушенням глибинного та поверхневого синтаксування (О. Гордієнко, О. Гопіченко, І.

Дмитрієва, Г. Каше, І. Корнєв, М. Савченко, Є. Соботович, Р. Лалаєва, В. Тищенко та ін.).

Порушення мовленнєвої діяльності ДПП мають системний характер. Їм притаманний недорозвиток мовлення як цілісної функціональної системи, наявні порушення всіх його компонентів: фонетико-фонематичного, лексико-семантичного, логіко-граматичного, характерні порушення як імпресивного, так і експресивного, як усного, так і писемного мовлення. В обраній категорії дітей несформовані всі операції мовленнєвої діяльності: має місце слабкість мотивації, зниження потреби в мовленнєвому спілкуванні, грубо порушене програмування мовленнєвої діяльності, створення внутрішньої програми мовленнєвих дій, реалізація мовленнєвої програми та контроль за мовленням, порівняння отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву й меті мовленнєвої діяльності (А. Аксьонова, Л. Баряєва, Л. Вавіна, В. Воронкова, С. Геращенко, О. Граборов, І. Дмитрієва, Г. Дульнєв, І. Єременко, С. Конопляста, Н. Кравець, Р. Лалаєва, О. Мамічева, С. Миронова, М. Певзнер, В. Петрова, О. Проскурняк, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тищенко, Т. Ульянова та ін.).

При інтелектуальних порушеннях порушені операції та рівні породження мовленнєвого висловлювання (смісловий, мовний, сенсомоторний), найбільш недорозвиненими є високоорганізовані, складні рівні (смісловий, мовний), які вимагають високого рівня сформованості розумових операцій мислення (Р. Лалаєва, М. Матвєєва, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тищенко, О. Хохліна та ін.).

Однак, подані в першоджерелах відомості про порушення мовленнєвої діяльності, напрями корекційно-розвивальної роботи, стосуються, переважно, ДПП дошкільного віку. Особливості порушень мовлення в більш старших за віком дітей і, відповідно, напрями, методи, прийоми й засоби його формування та/або корекції, сьогодні залишаються недостатньо вивченими. Зокрема це стосується дітей молодшого шкільного віку: період від 6–7 до 10–11 років, оскільки в цьому віці саме ця категорія дітей має певний потенціал розвитку, як пізнавальної, так і мовленнєвої діяльності.

Саме в молодшому шкільному віці є можливість охопити весь контингент дітей із розумовою відсталістю легкого та помірною тяжкістю, оскільки серед цих дітей зустрічаються діти, які не відвідували спеціальні заклади дошкільної освіти, і ці випадки не є поодинокими; є діти, які за вибором батьків відвідували заклади дошкільної освіти (ясла-садки), де в силу тих чи інших причин по-відношенню до них не використовувалися спеціальні прийоми корекційно-розвивальної роботи, які б урахували структуру, зумовленість порушень мовлення інтелектуальними порушеннями.

Ураховуючи те, що синтетичним періодом розвитку мовлення є дошкільний вік, на нашу думку, потрібно враховувати те, що інертність психічних процесів, властива ДПП, розширює вікові межі цього періоду саме цієї категорії дітей, чому також сприяє здійснення цілеспрямованих педагогічних впливів з метою формування та/або корекції мовленнєвої діяльності.

Сьогодні в Україні, в системі спеціальної освіти дітей із розумовою відсталістю легкого та помірною тяжкістю відсутня загальноприйнята система формування та корекції мовленнєвої діяльності, яка будувалася б з урахуванням диференційованого впливу на всі її компоненти. До існуючих проблем у системі спеціальної освіти додаються проблеми пов'язані із запровадженням інклюзивної освіти, відповідно до вимог якої діти з легким ступенем розумової відсталості поступово інтегруються в загальноосвітній навчальний простір. Труднощі використання багаторічного практичного досвіду системи спеціальної освіти щодо зазначеної категорії дітей в умовах інклюзивної освіти зумовлені великою кількістю чинників як професійно-педагогічного, так і програмно-методичного забезпечення.

Разом із тим, на сучасному етапі розвитку вітчизняної спеціальної освіти – логопедагогіки та психокорекційної педагогіки (олігофренопедагогіки) існує лише дуже незначна кількість досліджень, що розкривають сучасне уявлення про характер порушень мовлення, особливості формування й корекції мовленнєвої діяльності при інтелектуальних порушеннях: формування лексичної сторони мовлення та комунікативних навичок дітей із розумовою відсталістю дошкільного віку (Г. Блеч), формування граматичної сторони мовлення (Є.

Соботович), формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності розумово відсталих дошкільників (В. Тищенко), профілактика та корекція фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення в розумово відсталих учнів (І. Алієва), розвиток діалогічного мовлення в розумово відсталих учнів (С. Геращенко), формування читацької діяльності розумово відсталих учнів (Н. Кравець), формування звукової структури слова (Є. Кузьмінська, С. Соботович, В. Тищенко), організаційні аспекти роботи логопеда з батьками цієї категорії дітей (С. Геращенко, І. Дмитрієва, С. Миронова, А. Тарасевич).

Низка зарубіжних досліджень, присвячених вивченню ПМД обраної категорії дітей висвітлюють поодинокі методики їх виправлення (Н. Баль, Л. Баряєва, З. Будаєва, О. Буцкова, А. Єгорова, В. Ковальчук, В. Коркіна, І. Корнєв, Р. Лалаєва, В. Ліпакова, І. Позднякова, О. Попова, О. Ремізова, Л. Смирнова та ін.).

Аналіз сучасного стану спеціальної освіти в Україні (логопедії, психокорекційної педагогіки), впровадження інклюзивної освіти, вивчення передового практичного досвіду, опрацювання спеціальної педагогічної, науково-методичної літератури щодо порушень мовлення, формування та корекції мовленнєвої діяльності в дітей із легким і помірним ступенями розумової відсталості дозволяє виокремити такі актуальні питання з цієї проблеми: останні роки в Україні спостерігається стійка тенденція поширення нових варіантів поєднання порушень розвитку на тлі або в сукупності з інтелектуальними порушеннями – розумовою відсталістю різного ступеня тяжкості, що ускладнює здійснення корекційно-розвивальних впливів, вимагає модернізації існуючих, розробки нових психолого-педагогічних дій у процесі педагогічної взаємодії, загострює проблему вдосконалення освітнього процесу; інклюзивна освіта, яка стрімко поширюється у вітчизняних закладах освіти, передбачає включення дітей із легким ступенем розумової відсталості в загальноосвітній навчальний простір, що вимагає створення відповідного освітнього середовища, його професійно-педагогічного, програмно-методичного забезпечення; нові вимоги до життєдіяльності сучасної дитини: розширення інформаційного простору, зниження соціально-економічних умов життя на тлі

підвищення вимог сучасного соціуму до дитини роблять ДПП більш вразливими, вимагають від них мобілізації та підвищення рівня мовленнєво-комунікативної діяльності, що безпосередньо впливає на становлення комунікативно міжособистісних стосунків які сприяють, а при недостатній їх сформованості – унеможлиблюють інтеграцію такої дитини в соціум; порушення мовленнєвої діяльності різного ступеню тяжкості серед дітей як із легким, так і помірним ступенями розумової відсталості стають більш складними, неускладнені варіанти порушень як мовленнєвого, так психічного дизонтогенезу зустрічаються все рідше; до сьогодні повною мірою не визначені рівні, критерії порушень мовлення в ДПП, з урахуванням ступеню тяжкості; відсутня диференціація якісно різних варіантів порушень мовленнєвої діяльності в обраній категорії дітей; загально прийняті логопедичні класифікації не висвітлюють усього спектру симптоматики, механізмів порушень мовленнєвої діяльності зумовлених інтелектуальними порушеннями, тим самим гальмуючи логокорекційний процес, створюючи термінологічні розбіжності й невідповідності; невизначений повною мірою зміст корекційно-розвивальної роботи щодо диференціальної діагностики, формування й корекції мовленнєвої діяльності в контексті впливів на всі її рівні та компоненти з урахуванням взаємозв'язків із розвитком мисленнєвої діяльності, тяжкістю проявів інтелектуальних порушень; низький рівень навчально-методичного забезпечення корекційно-розвивального процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності дітей із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку як у спеціальних закладах загальної середньої освіти, так і в закладах інклюзивної освіти вимагає його вдосконалення.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та емпіричному дослідженні теоретико-методичних засад та розробці й експериментальній перевірці комплексної диференційованої системи діагностики, формування й корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Провести комплексний системний теоретико-методологічний, історичний та емпіричний аналіз проблеми в психолого-педагогічному напрямі; проаналізувати стан розробленості проблеми діагностики, формування й корекції мовленнєвої діяльності дітей із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку в теорії та практиці спеціальної освіти.

2. Визначити та теоретично обґрунтувати стратегію і тактику, змістовну наповнюваність діагностико-диференційованої моделі вивчення актуального стану мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей; характеризувати показники порушень мовленнєвої діяльності.

3. Здійснити аналіз порушень мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості, визначити їх специфіку залежно від ступеня тяжкості в логопедичному та психолінгво-педагогічному напрямках.

4. Розробити, обґрунтувати й експериментально перевірити багатопрофільну комплексну диференційовану систему формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів, урахувавши вік, ступінь розумової відсталості, супутні порушення розвитку, терміни корекційно-розвивальної (логокорекційної) роботи.

5. Визначити та обґрунтувати організаційно-методичні та змістові рекомендації щодо міждисциплінарного супроводу молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах сучасного освітнього простору.

6. Визначити напрями підготовки та підвищення кваліфікації фахівців до роботи з формування й корекції мовленнєвої діяльності учнів із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – комплексна диференційована система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності дітей із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення наукових даних у галузі медицини, логопедії, психокорекційної педагогіки, загальної та спеціальної психології, психолінгвістики та нейропсихології з проблеми наукового пошуку з метою визначення стану розробленості та перспективних напрямів її вирішення; аналіз навчальних програм і методичного забезпечення з метою визначення актуального стану, обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження, розробки комплексної диференційованої системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей;

емпіричні: клінічний аналіз (ретроспективне вивчення історій хвороб та анамнестичних даних), психолого-педагогічний аналіз (опрацювання карток логопедичного та психолого-педагогічного обстеження, педагогічної документації, спостереження) з метою виявлення особливостей перебігу мовленнєвого розвитку молодших школярів із легким та помірним ступенями розумової відсталості; аналіз бесід, анкетування, опитування вчителів-логопедів, психологів, дефектологів із метою визначення стану особистісної та професійної готовності до роботи з формування й корекції мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей; учителів початкових класів із метою виявлення рівня готовності до здійснення міжпредметних зв'язків у навчально-корекційному процесі, рівня професійної компетентності; психолого-педагогічні експерименти констатувального та формувального характеру щодо визначення механізмів і структури мовленнєвого дизонтогенезу, специфіки розвитку структурних компонентів мовленнєвої діяльності в аспекті функціональної системи мови й мовлення; обґрунтування та визначення ступенів системного недорозвитку мовлення, зумовленого інтелектуальними порушеннями, та перевірки ефективності механізмів реалізації комплексної диференційованої системи формування й корекції мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей;

методи обробки даних: методи математичної статистики із застосуванням - однорідності Пірсона та F-критерію Фішера з метою визначення коректності використання диференційовано-діагностичної методики, оцінки динаміки формування та корекції мовленнєвої діяльності

молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості, достовірності отриманих даних в експериментальних і контрольних групах на формувальному етапі дослідження й ефективності навчально-експериментальної системи.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теорія розвитку людини та її вищих психічних функцій (Л. Виготський, О.М. Леонтьєв, О. Лурія та ін.); теорія функціональних систем (П. Анохін); положення про єдність психіки та діяльності (І. Бех, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.); теорія мовленнєвої діяльності (В. Бельтюков, І. Горелов, М. Жинкін, О. Корнєв, О. Леонтьєв, Є. Соботович, Н. Швачкін та ін.); теорія про єдність законів психічного розвитку дитини з типовим та порушеним розвитком і специфічні закономірності порушеного розвитку (В. Бондар, Л. Виготський, Т. Власова, Р. Лалаєва, В. Лебединський, В. Лубовський, О. Лурія, Т. Сак, В. Синьов, Л. Фомічова, О. Хохліна, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко); психолінгвістичний та системний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку дитини в процесі онто- та дизонтогенезу (Т. Ахутіна, В. Бельтюков, С. Конопляста, О. Корнєв, Р. Левіна, В. Мартиненко, В. Орфінська, Н. Савінова, Є. Соботович, В. Тарасун, С. Цейтлін, М. Шеремет та ін.); теорія функціональної системи мови й мовлення (О. Корнєв); типологія варіантів мовленнєвого розвитку (С. Конопляста); вчення про корекційну спрямованість навчання й виховання дітей із порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі інтелектуальними порушеннями (розумовою відсталістю різного ступеню тяжкості) (Д. Азбукін, В. Баудіш, В. Бондар, Л. Вавіна, Т. Власова, Л. Виготський, Т. Головіна, О. Граборов, І. Groшенков, І. Дмитрієва, Г. Дульнєв, О. Єкжанова, І. Єременко, Х. Замський, Л. Занков, М. Іпполітова, Д. Ісаєв, А. Капустін, К. Лебединська, Р. Лалаєва, І. Левченко, В. Лубовський, О. Мастюкова, С. Миронова, О. Орлова, М. Певзнер, В. Петрова, Б. Пінський, Г. Плешканівська, Є. Соботович, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Стребелева, М. Супрун, В. Тарасун, Л. Фомічова, Г. Чиркіна, М. Шеремет та ін.); теорія корекційної спрямованості та диференційованого навчання учнів з інтелектуальними порушеннями на основі всебічного врахування їх пізнавальних можливостей (В. Бондар, Г.

Дульнєв, І. Дмитрієва, І. Єременко, Л. Вавіна, Н. Кравець, Г. Мерсіянова, С. Миронова, В. Петрова, В. Синьов, М. Супрун, Т. Ульянова); теоретичні й методичні положення загальної та спеціальної методики навчання мови й читання (А. Аксьонова, Л. Вавіна, С. Геращенко, О. Гопіченко, С. Ільїна, Н. Кравець, Р. Лалаєва, В. Петрова, Є. Соботович, Л. Смирнова, Н. Тарасенко, В. Тарасун, Т. Ульянова та ін.); концепція системного підходу до навчання учнів (Ю. Бабанський, В. Бондар, Є. Соботович, В. Синьов та ін.).

Практичне значення одержаних результатів полягає в удосконаленні процесу диференційованої діагностики мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості; розробці й обґрунтуванні показників порушень мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей; розробці комплексної диференційованої системи формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості.

Одержані результати мають суттєве значення для забезпечення послідовності, наступності й перспективності між молодшим та середнім шкільним віком щодо мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.

Експериментальна база дослідження:

Апробація результатів дослідження.

Структура та обсяг роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел

Загальний обсяг роботи становить

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих під час дослідження результатів зроблено такі висновки:

Встановлено тенденцію до збільшення дітей з інтелектуальними порушеннями – розумовою відсталістю різного ступеню тяжкості. Виявлено, що сьогодні повною мірою не визначені рівні, критерії порушень мовлення в цих дітей, відсутня диференціація якісно різних варіантів їх проявів; встановлено недостатній рівень навчально-методичного забезпечення корекційно-розвивального процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності дітей із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку. Визначено коло медико-психолого-педагогічних проблем, які сьогодні ускладнюють освітній процес, несприятливо впливають на рівень розвитку мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями.

Узагальнено й виділено групи механізмів виникнення порушень мовлення в дітей із інтелектуальними порушеннями. Доведено, що когнітивний підхід під час дослідження порушень мовлення в дітей із інтелектуальними порушеннями є пріоритетним, оскільки дозволяє одночасно визначати потенційні можливості розвитку мовлення у зв'язку з когнітивними процесами.

Обґрунтовано стратегію й тактику, змістовну наповнюваність діагностико-диференційованої моделі вивчення актуального стану мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей.

Комплексне медико-лого-психолінгво-педагогічне вивчення включало: орієнтовно-підготовчий етап, який передбачав визначення зумовленостей порушень мовленнєвої діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями; діагностично-диференційований етап спрямований на виявлення особливостей проявів мовленнєвого дизонтогенезу на підставі результатів логопедичного та психолінгвістичного обстеження. Заключний етап передбачав всебічний аналіз усієї сукупності виявлених порушень, визначення відповідного варіанту мовленнєвого дизонтогенезу.

Доведено, що інтелектуальні порушення накладають специфічний відбиток на характер порушень мовлення, які доцільно визначати як «системний

недорозвиток мовлення» (СНМ) різного ступеню тяжкості. Визначено й обґрунтовано ступені СНМ, розроблена якісна характеристика цих ступенів за показниками розвитку мовленнєвої діяльності.

Результати аналізу порушень мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості дали підстави стверджувати про наявність різного ступеня тяжкості їх проявів. Виявлено 87,5 % дітей із різними проявами порушень.

За клініко-педагогічною логопедичною класифікацією серед обраної категорії дітей є поширеними: дизартрії різного ступеня тяжкості (переважно – стерті форми, псевдобульбарні, алалії (з переважанням моторної форми над сенсорною), ринолалії, заїкання різного ступеня тяжкості.

З'ясовано, що механізми виникнення порушень мовлення в дітей з інтелектуальними порушеннями визначаються не тільки наявністю загального, дифузного недорозвитку мозку, але й локальною патологією зон, які мають безпосереднє відношення до мовлення, що ще більше ускладнює прояви системного недорозвитку мовлення.

Виявлено домінування середнього та низького рівнів розвитку ІКМД, підсистем ФСММ у молодших школярів із легким ступенем розумової відсталості та низького і вкрай низького (початкового) рівнів у молодших школярів із помірним ступенем.

Визначено такі варіанти мовленнєвого дизонтогенезу при розумовій відсталості легкого та помірного ступенів: умовно-типовий – 14,1 % дітей, який відповідав достатньому рівню розвитку показників мовленнєвої діяльності та дизонтогенетичний: ушкоджений (середній і низький рівні) – 68,95 % дітей і тотально-ушкоджений (вкрай низький рівень) – 16,95 % учнів початкових класів.

Розроблено, обґрунтовано та експериментально перевірено комплексну диференційовану систему формування й корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів урахуваючи вік, ступінь розумової відсталості, супутні порушення розвитку, терміни корекційно-розвивальної (логокорекційної) роботи.

Метою експериментальної комплексної диференційованої системи стало забезпечення умов корекційно-розвивальної роботи та максимально можливого виправлення порушень мовлення, активізації когнітивного й особистісного потенціалу під час формування й корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості.

Функціонування запропонованої системи передбачало два модулі: концептуально-стратегічний і технологічний. Кожний модуль мав функціональні блоки. Концептуально-стратегічний модуль системи включав: теоретико-методологічну основу; принципи побудови; концепцію, її вихідні положення (провідні положення, загальні та спеціальні закономірності, педагогічні умови процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності).

Даїгностико-пропедевтичний, формувально-корекційний і результативно-оцінювальний блоки належали до технологічного модулю, що включав: вихідні показники; педагогічну технологію формування й корекції мовленнєвої діяльності (інтегративну модель, її алгоритм); програмно-методичне забезпечення на основі варіативно-модульного навчання; забезпечення корекційно-розвивального впливу на основі реалізації освітніх і корекційно-розвивальних програм; методичні рекомендації для педагогів і батьків щодо підвищення ефективності формування й корекції мовленнєвої діяльності в дітей інтелектуальними порушеннями МШВ; навчальну програму підготовки й підвищення кваліфікації фахівців.

Запропоновану систему забезпечували пріоритетні напрями: діагностичний, корекційно-розвивальний (логокорекційний), психолого-педагогічний.

Розроблено змістові та організаційно-методичні рекомендації щодо міждисциплінарного супроводу молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах сучасного освітнього простору, які ґрунтувалися на визначенні напрямів здійснення комплексного підходу з боку вчителя-логопеда (дефектолога), вчителя початкових класів, вихователя, практичного психолога, музичного керівника, батьків, за потреби – лікарів, інструктора з ЛФК. Визначено та обґрунтовано міжпредметні зв'язки уроків розвитку мовлення та інших навчальних предметів, роботу з батьками.

Порівняльний аналіз результатів дослідження виявив динамічне зростання показників сформованості мовленнєвої діяльності на всіх її рівнях, за всіма складовими в учнів ЕГ порівняно з аналогічними КГ. Зафіксовано збільшення достатнього рівня сформованості показників мовленнєвої діяльності в середньому на 10,6 %. Результати впровадження комплексної диференційованої системи зафіксували динаміку в бік покращення, а саме збільшення показників сформованості мовленнєвої діяльності, інтелектуального компоненту, підсистем ФСММ у 2 рази, що свідчить про її ефективність.

Визначені напрями підготовки та підвищення кваліфікації фахівців до роботи з діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності учнів із легким і помірним ступенями розумової відсталості молодшого шкільного віку: запропоновано введення в навчальні плани циклу вибіркових дисциплін професійно-практичної підготовки майбутніх психокорекційних педагогів і логопедів відповідної дисципліни – «Спеціальна методика розвитку мовлення», або включення окремих її модулів (розділів) до інших споріднених дисциплін. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми формування й корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Подальшими науковими пошуками можуть бути дослідження, що стосуються вивчення порушень мовлення школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості середнього та старшого шкільного віку. Актуальною залишається проблема діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями з комплексними порушеннями розвитку: розладами аутистичного спектру, ДЦП тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева С. М. Психолінгвістическіе основы обучения диалогическому взаимодействию. Педагогические науки. 2008. № 3. С. 69-71.
2. Андрусина Л. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. № 4. С. 23-27.

3. Андрусина Л. Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць. 2007. Вип. 4. С. 18-23.
4. Ахутина Т. В., Засыпкина К. В., Романова А. А. Анализ смысловой стороны речи у детей 5-7 лет с точки зрения концепции речемышления Л. С. Выготского. Система языка и языковое мышление / под ред. Е. Ф. Кирова и Г. М. Богомазова. М.: Либроком, 2009. С. 162-173
5. Баль Н. М. Актуальні проблеми діагностики мовленнєвих порушень у дітей. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2010. № 14. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/apko_2010_1_4.pdf (дата звернення: 08.09.2015).
6. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
7. Блажко Л. В. Організаційно-педагогічні умови використання аудіовізуальних засобів навчання викладачами інститутів післядипломної освіти. URL: <http://tme.umo.edu.Ua/docs/6/11blappe.pdf>.
8. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (Програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). К.: 2012. 96 с.
9. Боряк О. Аналіз результатів логопедичного обстеження мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE". 2016. 2 (6), Vol. 5, pp. 40-44.
10. Боряк О. В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку теорія і практика: [монографія]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 458 с.

11. Боряк О. В. Характеристика когнітивного компоненту мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дітей. Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. 2015. Том 1, № 2. С. 19-21. URL: <http://journals.uran.ua/appppfo>
12. Будаева З. Д. Логопедическая коррекция нарушений звукопроизношения в системе обучения грамоте умственно отсталых первоклассников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Москва, 1996. URL: <http://www.dissercat.com/content/preodolenie-fonetiko-fonematischeskogo-nedorazvitiya-u-detei-doshkolnogo-vozrasta-na-osnove-m#ixzz4UnifCpwf> (дата звернення: 12.10.2017).
13. Вавіна Л., Малярчук А. Вчимося правильно читати: Букварик. Київ: Літера ЛТД, 2006. 128 с.
14. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов вузов. М.: АСТ Астрель Транзиткнига, 2005. 384 с.
15. Воробьева В. К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи: учеб. пособие. М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. 158 [2] с.
16. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам.-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
17. Гаврилова Н. С. Класифікація порушень артикуляційної моторики. Актуальні питання корекційної освіти. 2016. Випуск № 7. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/44/41.pdf> (дата звернення: 07.08.2018).
18. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
19. Геращенко С. І. Стан сформованості монологічного мовлення у розумово відсталих учнів 7-9 класів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2011. № 19. С. 25-28.
20. Голуб Н. М. Використання наочності в логокорекційній роботі з молодшими школярами із ЗНМ та порушеннями писемного мовлення.

- Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2015. Вип. 10. С. 32-39.
21. Голуб Н. М. Дидактичний матеріал з корекції та розвитку писемного мовлення учнів молодшого шкільного віку: навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. Ч. 1. Вид. 1-е. 384 с.
22. Гопіченко О. М., Пінчук Ю. В. Про походження деяких помилок писемного мовлення на заміну літер. Діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями в системі корекційного навчання і виховання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1997. С. 117-118.
23. Данілавічюте Е. Методика подолання фонемографічних відхилень у молодших школярів з ДЦП. Теорія та практика сучасної логопедії. 2014. Вип. 1. 168 с.
24. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения / Лалаева Р. И., Лопатина Л. В., Нищева Н. В., Серебрякова Н. В. С-Пб., 2000. 184 с.
25. Дульнев Г. М. Задачи и методы воспитания учащихся вспомогательной школы. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. М.: Просвещение, 1981. С. 143-177.
26. Егорова А. В. Наглядные способы семантизации в коррекционно-логопедической работе по актуализации словаря детей с интеллектуальной недостаточностью. Образовательные технологии в коррекционном процессе. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2013. С. 179-183.
27. Єременко І. Г. Матеріали дослідження процесу навчання у допоміжній школі. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 157-160.
28. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: учеб. для студентов дефектол. фак. педвузов и ун-ов. М.: Просвещение, Владос, 1995. 112 с.
29. Загальна психологія / [підручник] / за заг. ред. академіка С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.

30. Зикеев А. Г. Работа над лексикой в начальных классах специальных (коррекционных) школ: учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2002. 176 с.
31. Зимняя И. О. Лингвopsихология речевой деятельности. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. С. 57-190.
32. Казанцева Екатерина Владимировна Повышение уровня речевой коммуникации у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью. Образование и наука. 2010. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-urovnya-rechevoy-kommunikatsii-u-detey-s-umerennoy-i-tyazhelyoy-umstvennoy-otstalostyu>
33. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: монографія. К.: Фенікс, 2008. 497 с.
34. Калягин В. А., Овчинникова Т. С. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2006. 320 с.
35. Катаева А. А., Стребелева Е. А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: кн. для учителя. М.: «БУК-МАСТЕР», 1993. 191 с.
36. Ковальчук В. А., Попова О. М. Навчання дошкільників з порушенням інтелекту мовленнєвому спілкуванню. Теорія і практика олігофренопедагогіки. 2008. Вип. 3. С. 141-147.
37. Коломієць Ю. В., Дерев'яно Н. О. Особливості префіксально-дієслівного словотвору у мовленні молодших школярів із ТПМ. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2011. Вип. 17. С. 98-102.
38. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 249 с.
39. Конопляста С. Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей з ринолалією: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03 / Нац. пед. ун-тім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 502 с.

40. Конопляста С. Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей з ринолалією: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2010. 50 с.
41. Корекційно-розвивальні програми для учнів підготовчого, 1-4 класів з порушеннями розумового розвитку. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzvne-navchannya/korekciini-programv/7-kor-programi-dlva-ditei-z-rv.pdf>
42. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах. М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС. 1998. 224 с.
43. Липакова В. И. Нарушения речи и их коррекция у детей с умеренной умственной отсталостью: учебное пособие. СПб.: Из-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. 252 с.
44. Логопедія. Підручник / за ред. М. К. Шеремет. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 376 с.
45. Лопатинська Н. А. Трансдисциплінарний підхід до вивчення системних порушень мовлення. Актуальні питання корекційної освіти. URL: <http://aqce.kaflogoped.org.ua/download/publications/73/57>.
46. Луцько К. В., Фомічова Л. І., Мороз Б. С. Концептуальні підходи до розвитку інструментальних технологій навчання дітей з порушеннями слуху та мовлення. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Сучасні технічні засоби реабілітації й навчання дітей з вадами слуху та мовлення. 2002. Вип. 3. 152 с.
47. Макаренко І. В. Особливості логопедичної роботи з учнями початкових класів допоміжної школи. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 14 (225), ч. II. URL: <http://www.logopedu.cjom.ua> (дата звернення: 08.09.2014).
48. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: монографія. К.: ДІА, 2016. 308 с.

49. Мартиненко І. В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 502 с.
50. Марченко І. С. Проблема формування зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку. Наукові записки: зб. статей НПУ імені М. П. Драгоманова. 2000. Ч. 1. С. 198-205.
51. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2007. 160 с.
52. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навч. курс та наук.-метод. посіб. / Т. В. Сак. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 168 с.\
53. Сак Т. В. Психолого-педагогічні умови реалізації державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. № 29. С. 239-244.
54. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Ч. 2. Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.
55. Тищенко В. В. Особливості засвоєння мови дошкільниками з нормальним та порушеним розумовим розвитком. Теорія та практика сучасної логопедії.
56. Тищенко В. В. Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 1999. 225 с.
57. Шеремет М. К., Боряк О. В. Неврологічні основи логопедії: навч. посіб. Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. 252 с.